

За наказом від 10 квітня 1944 р. бригаду перейменовували у корпус під командуванням генерала Яна Кратохвіла. Із 30 квітня 1944 р. мобілізаційні управління були утворені в Дубно та Луцьку. До корпусу зараховано 10 881 чоловік і 260 жінок. Першою жінкою, яка стала медичною сестрою в корпусі, була Людмила Лізалкова, дружина одного з керівників «Бланіка» [9, 113]. Пізніше корпус доповнювався чехами із Підкарпатської Русі, словаками, євреями, русинами.

Чехословацький корпус брав участь у Карпатсько–Дукленській операції, звільненні Моравії та Праги [6, 230–231]. Під час боїв на Дуклі загинуло 932 чехи, 3826 поранено, 580 зникли безвісти. Загалом у складі 1-го чехословацького корпусу в СРСР загинули, померли від ран або пропали безвісти понад 1100 волинських чехів, зокрема загинуло 3 жінки – Любушка Мражкова, Анна Жихова, Ружена Якубовска. Встановлено імена більше як 540 волинських чехів, воїнів Червоної Армії, які загинули під час Другої світової війни [10, 23].

Волинські чехи завжди вважали себе невід’ємною частиною чеського народу, незважаючи на те, що для покоління, яке народилося на Волині, батьківщина була незнайома. Завдяки родинному вихованню в душі патріотизму та збереження народних звичаїв, мови, культури, далеко від батьківщини почуття належності до неї зміцнювалося. Толерантне ставлення до всіх політичних і національних рухів та сил зберігало чеську меншину від кривавих конфліктів та непорозумінь, дало можливість об’єднатися для спільної мети – звільнення батьківщини. Значна роль в цьому належить антифашистській організації волинських чехів «Бланік».

Список використаних джерел та літератури

1. Полное собрание законов Российской империи (ПСЗ), собр. 2, т. 45, отд. 3-е, 1870. – СПб., 1874.
2. Воронин А. Об иностранных поселенцах в Юго-Западном крае. – [Б. м.], [Б. г.].
3. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІАУ) м. Київ, ф. 442
оп. 617, спр. 128;
оп. 618, спр. 58;
оп. 317, спр. 92;
4. Общий свод по империи результатов разработки данных первой всеобщей переписи населения, произведенной 28 января 1897 года / под ред. Н. А. Тройницкого. – СПб., 19051. – Т. 2. – Таб. XII.
Шульга С. А. Політика Російського уряду щодо чеських імігрантів у 70–90-х рр. XIX ст. / С. А. Шульга // 36. навч.-метод. і наук. ст. іст. ф-ту ВДУ ім. Лесі Українки. – Вип. 2. – Луцьк : [б. в.], 1997. – С. 24–27.
5. Dějiny země Koruny České. T 2. Druhé vydání. – Praha : Nakladatelství Paseka, 1993. – 329 s.
6. Věrná stráž. – 1950. – 17 listopadu.
7. Věrná stráž. – 1950. – 8 zaří.
8. Vaculík J. Dějiny Volyňských Čechů. – T. 2. 1914–1945 / J. Vaculík. – Praha, 1998.
9. Hofman J. Češi na Volyni. Základní informace / J. Hofman. – Praha, 1995.
10. Hofman J. Historická mapa českého osídlení na Volyni / J. Hofman, J. Drahokoupil. – Praha : Nakladatelství Volyn, 1995.
11. Josef Anna. Historie Českého Boratína / Josef Anna, V. Vlk. – Vydavatelství Forte Ustí nad Labem, 2000.
12. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939–1955 / В. Сергійчук. – К. : Укр. вид. спілка, 2005.
13. Věrná stráž. – 1950. – 13 října. – S. 4.
14. Věrná stráž. – 1950. – 20 října. – S. 6.
15. Великая Отечественная война 1941–1945 : энциклопедия. – М. : Сов. энцикл., 1985.
16. Рейзек Й. Не зрадіми «Бланік» / Йозеф Рейзек // Чехи і Дубенщина : матеріали Міжнар. наук.-теорет. конф. (м. Дубно, 9 груд. 2011 р.). – Дубно : [б. в.], 2011. – С. 72–85.

Олександр Кожухар, Віталій Лисенко

Рух Опору в Польщі в роки Другої світової війни

У статті розглядаються передумови, хід польського руху Опору в роки Другої світової війни.

Ключові слова: війна, Армія Людова, Армія Крайова, операція, гітлерівці, комунізм, уряд.

Кожухарь Александр, Лысенко Виталий. Движение Сопротивления в Польше в годы Второй мировой войны. В статье рассматриваются предпосылки, ход польского Движения Сопротивления в годы Второй мировой войны.

Ключевые слова: война, Армия Людова, Армия Крайова, операция, гитлеровцы, коммунизм, правительство.

Kozhukhar Oleksandr, Lysenko Vitaliy. Resistance Movement in Poland during the Second World War.

In the article examined pre-conditions, motion of Polish Motion of Resistance in the years of Second world war.

Key words: war, People Army, Army Regional, operation, hitlerites, communism, government.

Більше як 60 років тому закінчилась Друга світова війна, яка була величезним протиборством сил агресії та геноциду із силами свободи і демократії. За своїми масштабом і глибиною, трагізмом і героїкою, людськими жертвами і руйнаціями вона, безумовно, височить над усіма іншими подіями ХХ ст.

Значний внесок у перемогу над фашизмом зробили учасники антифашистського руху Опору. Автор поділяє думку Г. Зінченко, що рух Опору – це визвольна боротьба проти зовнішнього і внутрішнього фашизму та встановлених ним порядків, за визволення і відродження незалежності та державного суверенітету окупованих країн. У ньому брали участь люди різних національностей, політичних і релігійних поглядів, різних соціальних верств. У кожній країні були свої особливості, свої специфічні форми і методи боротьби, напрями і течії руху Опору.

Точна чисельність учасників руху Опору невідома, оскільки він охоплював цивільних громадян, які таємно боролися проти окупації, і тих, хто воював у збройних загонах партизан.

Рух Опору розгорнувся у всіх окупованих країнах: Франції, Югославії, Греції, Бельгії, Польщі, Чехословаччині, Болгарії, СРСР.

Спроби наукового пізнання території та практики руху Опору в різних країнах Європи, у тому числі в Польщі, і сьогодні вважаються актуальними й одними з пріоритетних напрямів історичної науки. Різні аспекти руху Опору в Польщі досліджують П. Вандич [1], Г. Зінченко [4], О. Козакова [5], Р. Назаревич [6], В. Яровий [8] та ін.

1 вересня 1939 р. о 4 год 45 хв залпи німецького броненосця «Шлезвіг-Гольштайн» по польській прикордонній заставі на косі Вестерплатте розпочали Другу світову війну.

З вересня, виконуючи свої договірні зобов'язання, Великобританія і Франція оголосили війну Німеччині, але не розпочали активних воєнних дій на Заході, поклавши початок т. зв. «дивній війні». Хоча західні союзники мали проти Гітлера велику військову перевагу (85 французьких і чотири британських дивізій проти 33-х німецьких), але, спостерігаючи за швидкими діями німецьких військ у Польщі, вони вирішили не активізувати дій, слідкувати за розвитком подій.

Якщо польське населення виявляло великий патріотизм і бажання чинити опір агресору, то представники національних меншин по-різному поставилися до нової обстановки. Єврейські та білоруські громади загалом залишалися лояльними до Польщі. Німці вітали прихід своїх співвітчизників і в деяких місцях чинили акти саботажу й терору проти поляків.

17 вересня керівництво СРСР дало наказ Червоній армії перейти радянсько-польський кордон. О 3-й годині ночі польському послу в Москві В. Гжибовському була вручена нота, у якій зазначалося: «Польський уряд розпався і не виявляє ознак діяльності. Це означає, що польська держава і уряд фактично припинили існування. Тим самим припинили дію договори, які були укладені між СРСР і Польщею. Зважаючи на такі обставини, радянський уряд розпорядився Головному командуванню Червоної армії віддати наказ перейти кордон і взяти під свій захист життя і майно населення Західної України та Західної Білорусії» [2, 123–127].

На землях, що увійшли до складу Рейху, передбачалося швидкими темпами впродовж десяти років здійснити повне німечення шляхом переселення поляків на схід і заселення на їхнє місце німецьких колоністів. Ці польські терени були найбільш розвиненими в промисловому відношенні. Генеральне губернаторство (ГГ) було призначене для розселення поляків та їхнього використання як дешевої робочої сили на некваліфікованих допоміжних роботах, переважно в сільському господарстві.

Політика гітлерівської Німеччини в Генеральному губернаторстві була дещо іншою. ГГ становило окуповану зону, яка перебувала під повним контролем й управлінням німців. Генерал-губернатором був призначений член німецького уряду Ганс Франк. Навесні 1941 р. ГГ було визнане теремом німецького «життєвого простору», призначеного в перспективі для німецької колонізації.

Становище поляків на окупованих землях у перші роки війни було тяжким. Крім репресій і заборони будь-якої національно-культурної діяльності, приниження людської гідності, окупанти приступили до планової експлуатації природних багатств, знищення або вивезення культурних цінностей. Упродовж війни матеріальне становище польського населення постійно погіршувалося. На початку окупації гітлерівці заморозили заробітну плату, у той час як ціни постійно зростали [7, 345–356].

Загальна реакція поляків на агресію та окупацію була високопатріотична. Явище «свідомої колаборації» з окупантами не набуло поширення, хоча в 1943–1944 рр. польське підпілля за вироками спеціальних судів зліквідувало близько 2 тис. агентів, які працювали на німецькі спецслужби.

Іншу спрямованість мала політика більшовиків на теренах Західної України і Західної Білорусі, які опинилися під радянським контролем у вересні 1939 р. Частина українського та польського населення вітала прихід Червоної армії, піддавшись радянській пропаганді про «звільнення» населення від «капіталістичної Польщі», встановлення «народної влади» і «возз'єднання» українців і білорусів.

Трагічна доля спіткала польських військовополонених, захоплених у вересневій кампанії 1939 р., а потім також заарештованих органами НКВС у Західній Україні і Західній Білорусі [11, 123–134].

У другій половині 1940 р. політика радянського керівництва стосовно поляків зазнала змін. На той час Гітлер розгромив Францію, що стало для Сталіна сигналом підготовки майбутнього «маршу на Захід». У цьому «марші» поляки могли стати в пригоді. Доля майже 10 тис. польських військових, захоплених під час «радянзації» Литви в червні 1940 р., не була такою трагічною. Восени 1940 р. група польської інтелігенції (у т. ч. колишній прем'єр К. Бартель, який працював у Львівській політехніці) була запрошена до Москви, проводилися таємні переговори про можливий майбутній «прорадянський» уряд Польщі.

Польський еміграційний уряд діяв у тісному порозумінні з урядами Франції, Великобританії та США, які визнали його легітимним. 19 грудня 1939 р. він оголосив Декларацію про цілі Польщі у війні, які полягали у: 1) захисті польських інтересів на міжнародній арені; 2) створенні польських збройних сил; 3) керівництві збройним опором поляків на окупованих землях; 4) розробці демократичних засад відбудови Польської держави. Уряд проголошував, що Польща повинна відновити повну незалежність у кордонах 1939 р. і, крім того, для її безпеки в майбутньому потрібно усунути проблему Східної Пруссії. Пропонувалося в майбутньому створити в Центрально-Східній Європі федерацію слов'янських держав, здатних протистояти німецькій агресії.

Заманіфестувавши волю поляків до опору агресору і відбудови незалежності, еміграційний уряд найбільшу увагу приділив створенню армії на Заході й організації руху Опору на окупованих теренах [10, 93–95].

Розбудова підпільного руху на окупованих землях проходила двома шляхами: з ініціативи еміграції й жителів окупованих земель. Ще у вересні 1939 р. за наказом Головнокомандувача ПЗС у Варшаві була створена підпільна військова організація Служба для перемоги Польщі (Служба звиченству Польські, СЗП), яку очолив ген. Міхал Токажевський-Карашевич.

Намагаючися не допустити поширення впливу санаційного табору, еміграційний уряд 13 листопада 1939 р. утворив спеціальний Комітет міністрів у справах краю і військову організацію Союз збройної боротьби.

22 червня 1941 р. німецькі війська перейшли кордон СРСР і розпочали швидкий наступ із метою розгрому Червоної армії і підкорення народів СРСР. Розпочалася радянсько-німецька війна, яка докорінним чином змінила стратегічну ситуацію на континенті, вирішальним чином вплинула на хід і наслідки Другої світової війни [4, 12–13].

Гітлерівська агресія проти СРСР перетворила недавніх союзників на ворогів і, разом із тим, породила надії на покладення краю поширенню гітлерівського «нового порядку» в Європі. 12 липня 1941 р. у Москві був підписаний Договір про взаємну допомогу між СРСР і Великобританією.

У грудні 1941 р. радянська сторона погодилася вважати польськими громадянами лише поляків із терену ЗУ і ЗБ, не поширивши цього права на українців, білорусів та євреїв. Другою справою, що погіршувала радянсько-польські стосунки, стало питання евакуації Польської армії на Близький Схід.

1 березня 1943 р. радянське урядове агенство ТАРС опублікувало відповідь на Заяву еміграційного уряду від 25 лютого щодо польсько-радянських стосунків. У ній зазначалося, що польський уряд не бажає «визнати історичні права українського і білоруського народів бути об'єднаними у своїх державах», проявляє «імперіалістичні тенденції», крім того, він заплямував себе «профашистською політикою» напередодні війни [6, 125–126].

17 квітня польський уряд звернувся до Міжнародного Червоного Хреста в Женеві з проханням з'ясувати справу. Наміри гітлерівців були зрозумілі: вони намагалися внести напруження у стосунки союзників.

Після червня 1941 р. польське підпілля на окупованих землях швидко зростало і зміцнювалося. Цьому сприяла зайнятість німецької адміністрації справами війни. Особливо швидко розвивався підпільний рух у ГГ. До конспіративної діяльності переходили партії, громадські організації, окремі групи людей.

Людовці створили конспіративні структури СЛ «Рох» і збройні загони Батальйонів хлопських, соціалісти – підпільні структури ППС-ВРН (Вольносьць, рувносьць, неподлеглосьць) і військові загони Соціалістичної бойової організації, ендеки – Народові збройні сили (НСЗ) тощо. Існувало багато нелегальних військових організацій без окресленої політичної належності [9, 303].

Політичним центром підпілля залишалася Делегатура, яка підтримувала зв'язок з еміграційним урядом. У 1941–1943 рр. її центральні та місцеві органи розширилися.

У ПКП провідні позиції належали СЛ «Рох», ППС-ВРН, СН, СП. Між партіями існували серйозні розбіжності щодо оцінки ситуації та шляхів визволення, ставлення до дій еміграційного уряду, інших політичних таборів. Під тиском із Лондона внутрішні суперечності політичного підпілля долалися.

Польський уряд у Лондоні докладав великих зусиль для об'єднання підпільних організацій, насамперед військового характеру. 14 лютого 1942 р. В. Сікорський перейменував ЗВЗ на Армію Крайову (АК), яка повинна була об'єднати всі військові формації. Командувачем АК було призначено генерала С Ровецького («Грота»). Визначено три великих «площі» – білостоцьку, львівську, західну, які, у свою чергу, поділялися на «округи», що відповідали воєводствам, «райони», що охоплювали повіти, й гмінні «пости». АК будувалася за військовим зразком; пізніше у ній виокремилися дивізії, полки, батальйони. 15 серпня 1942 р. В. Сікорський зобов'язав усі військові формації вступити до АК. Більшість військових формувань приєдналася до АК, зберігши свою автономію. Не погодилися виконати наказ загони НСЗ та інших націоналістичних груп.

Головним завданням АК було нагромадження сил із метою підготовки повстання в момент наступу західних країн на німців. Після початку німецько-радянської війни в план підготовки повстання були внесені корективи: у зв'язку з можливістю звільнення польських земель Червоною армією в листопаді 1943 р. керівництво АК і лондонський уряд схвалили план операції Бужа («Буря»), який передбачав легалізацію та опанування місцевих органів влади представниками АК і Делегатури в той момент, коли німецькі війська залишали терен, а радянські ще не займали його; головним елементом плану було піднесення повстання у Варшаві й проголошення там влади лондонського уряду [5, 15–17].

Великого розмаху набули в 1942–1943 рр. цивільні форми руху Опору. Делегатурі вдалося створити широку мережу нелегальних польських шкіл, які охопили майже 70 % дітей і молоді (близько 1 млн осіб).

Хоча підпілля, зв'язане з урядом у Лондоні було добре розбудованим і впливовим серед населення, все ж певна частина поляків стояла в опозиції до нього. Це стосувалося насамперед крайньої націоналістичної частини ендеків, які належали до довоєнного ОНР. Після початку війни вони створили Організацію Польську і почали формувати власні збройні загони. У вересні 1942 р. вони відмовились увійти до АК і заснували Національні збройні сили (Народове сили збройне, НСЗ) на чолі з полковником І. Озевичем. Керівництво НСЗ опрацювало власну політичну програму і план дій [3, 303–305].

Ще одним табором, який претендував на створення окремої «підпільної держави», був комуністичний. Його формування припало на перші місяці Другої світової війни. Тоді стихійно виникли підпільні організації комуністичного забарвлення («Серп і молот», «Союз визвольної боротьби», «Пролетаріат» та ін.) Навесні 1942 р. вони приступили до створення партизанських загонів Гвардії людової (ГЛ), які повели диверсійну боротьбу проти окупантів. Засоби і вказівки поступали до ППР із Москви за посередництвом Комінтерну (Г. Димітров). У свої загони ГЛ приймала чимало радянських військовополонених, які втікали з концтаборів. Спочатку ППР намагалася налагодити контакти з Делегатурою і АК на засадах загальнонаціонального антифашистського фронту. Вона критикувала лондонців за пасивний спосіб ведення партизанської війни і непоступливість у справі східних кордонів Польщі. У лютому 1943 р. у Варшаві відбулися переговори між представниками ППР і Делегатури.

Спроби західних дипломатів переконати Москву в необхідності відновлення стосунків із польським урядом наштовхнулися на глуху стіну непорозуміння. 28 листопада – 1 грудня 1943 р.

керівники Великої Трійки зустрілися на конференції в Тегерані для обговорення питань завершення війни і розв'язання післявоєнних проблем. Найважливішим підсумком Тегеранської зустрічі Сталіна, Черчілля і Рузвельта було визначення сфер впливу СРСР і західних союзників: до СРСР відходила вся Центральна-Східна Європа до р. Ельби (Лаби). Багато уваги було приділено польському питанню.

Наприкінці 1943 р. активізувалися всі польські політичні сили, які висували програми післявоєнного устрою країни. Ендеки (СН) обстоювали ідею «католицької держави польської нації», у якій тільки поляки повинні мати повні права. Вони займали безкомпромісні позиції відносно східних кордонів 1939 р., домагалися приросту територій на заході та півночі. Серед радикальних течій народовців були поширені візії «Великої Польщі» з кордонами по Дніпру.

Програма ППР, що була викладена в декларації «За що ми боремося», мало відрізнялася від вимог соціалістів і людовців, але робила наголос на ролі держави в організації суспільного життя та займала чіткі позиції в справі кордонів Польщі. Вона відкидала Конституцію 1935 р. і стверджувала потребу «демократизації» устрою. Водночас підкреслювалося, що польський уряд у Лондоні «втратив довіру поляків» і не має права повернутися до влади у визволеній Червоною Армією Польщі [11, 451–455].

У ніч з 31 грудня 1943 р. на 1 січня 1944 р. у Варшаві вони скликали збори 19 невеликих організацій та утворили Крайову національну раду (Крайову раду народову, КРН) як представництво «демократичних сил» польського народу. На чолі КРН став колишній працівник радянського НКВС Болеслав Берут (1892–1956), а його заступниками – соціаліст Едвард Осубка-Моравський і людовець Владислав Ковальський. Спеціальний декрет КРН створював Армію Людову (АЛ), яка повинна об'єднати всі польські збройні формування. На чолі АЛ став ген. Міхал Жимерський («Роля»), який віддавна співпрацював із радянською розвідкою. АЛ незабаром змогла об'єднати до 50 тис. партизанських бійців, переважно з ГЛ, соціалістичних бойових дружин і радянських партизанських загонів на терені Польщі [5, 17–18].

Створення КРН відбулося за ініціативою ЦК ППР і викликало певне занепокоєння в Москві, де польські комуністи також розробляли документи стосовно майбутнього Польщі. У другій половині 1943 р. виникло кілька програм, у яких, зокрема, накреслювалися можливості «третього шляху» розвитку Польщі, які б відрізнялися від «соціалістичного» і «капіталістичного» (А. Лямпе, Я. Правій). Однак такі програми не знайшли схвалення радянських керівників. На початку грудня 1943 р. польські комуністи опрацювали за французьким прикладом план створення Польського національного комітету як майбутнього тимчасового уряду.

На початку січня 1944 р. частини Червоної армії перейшли кордони Польщі 1939 р. на Волині. 14 січня, після гострої дискусії між членами уряду в Лондоні, з'явилася нова заява поляків, у якій пропонувалося в дусі взаємної поваги обговорити всі спірні питання між СРСР і Польщею, включаючи проблему кордону.

9 січня 1944 р. підпільні партії, що орієнтувалися на Лондон, утворили Раду національної єдності (Раду єдності народової, РЄН), до якої увійшли представники СН, СП, СЛ, ППС-ВРН та інших груп.

23 березня керівник АК Т. Бур-Коморовський поширив наказ, який доповнював план операції «Бужа». Він передбачав концентрацію загонів АК у визначених районах і напад на німецькі війська, взаємодію із частинами ЧА.

У березні 1944 р. командування АК розробило план «Гостра Брама», який передбачав захоплення Вільнюса з'єднаннями АК і утримання міста до приходу ЧА. На початку липня загопи АК розпочали операцію, але через брак сил не змогли захопити місто. Налагодивши взаємодію із частинами ЧА, вони спільними зусиллями здобули місто. Після цього загопи АК були оточені радянськими військами, роззброєні, а бійці примушені вступити до армії З. Берлінга. Тих, хто відмовлявся, відправили до концтаборів. У березні 1944 р. розпочали реалізацію плану «Бужа» загопи львівського терену АК. Вони утворили 5-ту дивізію піхоти і 14-й полк уланів, які підготувалися до звільнення Львова. Їм удалося налагодити взаємодію із частинами ЧА і взяти участь у визволенні міста. Однак спроби польських військових оголосити тут владу лондонського уряду були рішуче придушені. Усі загопи АК були негайно розпущені, а їхні бійці – мобілізовані до армії З. Берлінга [1, 304]. Частина бійців повернулася до підпілля. Офіцери АК були заарештовані та відправлені до таборів. Повсюди польські підпільні органи проголошували свою владу. Але такі дії негайно припинилися, а керівний

склад АК заарештовувався. Такі випадки відбувалися на всій протяжності радянсько-німецького фронту. Вони показували, що радянське керівництво не збирається брати до уваги інтереси поляків, має свій сценарій відбудови Польщі. Слідом за частинами ЧА на звільнені терени входили дивізії НКВС, які починали «очищення» терену від ворожих елементів, до яких належали і польські підпільники, і українські незалежники.

Таким містом став Холм; документ був датований 21 липня 1944 р., а оголошений московським радіо 22 липня. Маніфест проголошував, що КРН і ПКНВ беруть на себе владу на визволених польських територіях для встановлення демократичного устрою, що спирається на Конституцію 1921 р. ПКНВ діятиме як тимчасовий орган виконавчої влади.

Наприкінці липня 1944 р. на нараді керівників АК Т. Бур-Коморовського, Л. Окуліцького і Т. Пелчинського було вирішено розпочати повстання у Варшаві й оволодіти столицею до вступу в місто Червоної армії. Уряд дав згоду на цей крок без консультацій із західними союзниками. Боротьба за владу в Польщі вступила у вирішальну стадію.

Виникнення КРН і ПКНВ засвідчило утворення другого військово-політичного осередка влади Польщі, який спирався на реальну політичну та військову підтримку СРСР. Звільнення польських земель Червоною армією давало йому в руки великі козири і водночас ставило під запитання визнання поляками. Більшість польського населення, пригніченого війною та репресіями, вітала прихід Червоної армії, але віддавала перевагу легальному польському урядові в Лондоні та його осередкам в окупованій країні. Лондонське підпілля після невдалої спроби проведення операції «Бужа» на східних теренах вирішило випередити радянські війська у Варшаві, піднести повстання й опанувати місто, проголосивши там владу польського уряду. 25 липня 1944 р. командувач АК Т. Бур-Коморовський дав наказ загонам армії сконцентруватися в районі Варшави. 31 липня на нараді командувача АК із делегатом Я. Янковським і представниками РСН було вирішено розпочати повстання за 12 годин перед імовірним вступом ЧА до столиці. Увечері того дня радянські танки з'явилися у передмісті Варшави. Після деяких вагань було вирішено розпочати повстання 1 серпня о 17 годині. До прискорення акції спонукала також інформація, що надходила зі сходу. 30 липня московське радіо, а потім і ППР закликали варшав'ян до зброї в момент вступу радянських військ у місто.

1 серпня повстання у Варшаві почалося. Воно стало несподіванкою для усіх сторін воєнного конфлікту – німців, росіян, західних союзників. АК мобілізувала до боротьби понад 36 тис. бійців, до них приєдналися загони НСЗ (700 осіб) і АЛ (270 осіб) [5, 17–18].

Повсталим бракувало зброї, матеріалів тощо, але їх відсутність компенсувалася гарячим бажанням помсти гітлерівцям, підтримкою цивільного населення столиці. Завдяки несподіваності повсталі одразу опанували центр і головні райони Варшави. Керівництво повстанням здійснювало командування АК і комендант округу Варшава полковник Антоній Хрусьць. Гітлерівці скерували до міста додаткові частини СС і вермахту, чисельність яких досягала 30 тис. вояків. Командування силами придушення повстання було доручено генералу СС Е. фон дем Баху, який отримав наказ Гітлера безжалісно стлумити повстання, не рахуючись із втратами серед цивільного населення і руйнуванням міста. Гітлерівці мали величезну перевагу в озброєнні, використовували танки, літаки, артилерію. 5 серпня німецькі війська перейшли до атаки на опорні пункти повсталих і здобули кілька районів, розчленувавши повстанські сили. На допомогу Варшаві рушили загони АК з інших районів Польщі, але зуміли пробитися до міста лише поодинокі. Гітлерівці вдалися до жорстоких методів ведення війни, використовуючи як прикриття для танків захоплене цивільне населення, проводячи масові екзекуції поляків, у яких загинуло понад 40 тис. осіб. У боях із повстанцями брали участь частини створеної гітлерівцями Російської визвольної національної армії (РОНА) під командуванням ген. Б. Камінського. На початку вересня гітлерівцям вдалося відбити більшість районів столиці й оточити повсталих у районі середмістя [7, 223–226].

Підносячи повстання, керівники підпілля сподівалися на його короткотривалий характер, щонайбільше тиждень. Вони вважали, що повстання піднесе престиж лондонського уряду і змусить Сталіна рахуватися з ним.

3 серпня 1944 р. у Москві С. Миколайчик зустрівся з радянським диктатором. Він просив допомоги повсталим у Варшаві, погоджувався включити представників ППР до складу майбутнього польського уряду, провести вибори до Законодавчого сейму і схвалити нову конституцію. Й. Сталін скерував прем'єра на переговори з делегацією КРН, ПКНВ і СПП, яка теж перебувала в Москві.

На переговорах, які пройшли 6–7 серпня, Б. Берут виступив як господар ситуації і погоджувався лише на включення чотирьох міністрів із Лондона до майбутнього уряду національної єдності, який повинен був очолити С. Миколайчик; для себе передбачав посаду президента. Протилежні позиції сторін не давали жодних підстав для компромісу. С. Миколайчик поїхав із Москви з порожніми руками. Західні союзники спочатку не змогли зайняти визначеної позиції стосовно повстання, дорікали полякам за неузгодженість їхніх дій із союзниками і, зокрема, Москвою. Тільки 30 серпня уряди Великобританії і США визнали АК союзною армією і розпочали допомогу Варшаві.

2 жовтня 1944 р. Т. Бур-Коморовський підписав акт капітуляції повстанців. Згідно з ним, повсталі трактувались як військовополонені і скеровувалися до концтаборів, цивільне населення повинно було залишити місто. Втрати повстанців були величезні: загинуло понад 17 тис. бійців, до 180 тис. цивільного населення. Після капітуляції німці продовжили руйнування будівель, знищивши до 80 % усієї забудови столиці. Значними були втрати гітлерівців – 10 тис. вбитими і 16 тис. пораненими. Політичні цілі організаторів не були досягнуті.

Отже, ми можемо зробити висновок, що операція «Бужа» стала кульмінацією руху Опору в Польщі, поразка польської армії привела до влади комуністичний режим, який вдалося повалити лише в 1989 р.

Список використаних джерел та літератури

1. Вандич П. Ціна свободи: Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення / П. Вандич. – К. : Генеза, 1996. – 416 с.
2. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795–1990 рр. / Г. Дильонгова. – К. : Вид. дім, 2007. – 678 с.
3. Зашкільняк Л. О. Історія Польщі : Від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк. – Львів : [б. в.], 2002. – 752 с.
4. Зінченко Т. Порівняльна характеристика руху Опору в різних країнах / Т. Зінченко // Історія України. – 1999. – № 17. – С. 11–27.
5. Козакова О. Особливості генези польського руху Опору в умовах нацистського окупаційного режиму / О. Козакова // Історія в школі. – 2002. – № 7. – С. 14–19.
6. Назаревич Р. Варшавское восстание 1944 г. / Р. Назаревич. – М. : Прогресс, 1989. – 239 с.
7. Тымовский Михал. История Польши / Михал Тымовский. – М. : Весь мир, 2004. – 544 с.
8. Яровий В. І. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн / Валерій Яровий. – К. : Генеза, 2005. – 816 с.
9. Eckert M. Historia Polski 1914–1939 rr. / M. Eckert. – Warszawa, 1990. – 457 s.
10. Friszke A. Polska. Losy państwa i narodu 1939–1945 rr. / Andrzej Friszke // Wydawnictwo Iskry. – 2003. – S. 91–109.
11. Groniowski K. Historia Polski 1914–1975 rr. / K. Groniowski. – Warszawa, 1977. – 567 s.

Валентина Ленська

Нацистська парадигма шкільної освіти на сторінках «Mein Kampf» Гітлера та її практичне втілення напередодні й в добу Другої світової війни

У статті проаналізовано злочинний та націофобний зміст нацистської парадигми шкільної освіти в дискурсі «Mein Kampf» А. Гітлера, доповнений та удосконалений у його промовах, наказах, зауваженнях тощо. Псевдопедагогічну конструкцію фюрера та його adeptів побудовано на «ідеях раси й ідеях особистості». Доведено, що лиходійська практика її втілення в життя спочатку в Німеччині, а потім на окупованих землях стала культурним і фізичним геноцидом і призвела до жахливих наслідків.

Ключові слова: нація, раса, геноцид, етноцид, сегрегація, нацизм, освіта.

Ленская Валентина. Нацистская парадигма школьного образования на страницах «Mein Kampf» Гитлера и ее практическое воплощение накануне и во время Второй мировой войны. Движение Сопротивления в Польше в годы Второй мировой войны. В статье анализируется преступное и нациофобное содержание нацистской парадигмы школьного образования в дискурсе «Mein Kampf» А. Гитлера, дополненное и усовершенствованное в его речах, приказах, замечаниях и т. д. Псевдопедагогическая конструкция фюрера и